

ЗУНР У ПАМ'ЯТКАХ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Богдан Гаврилів

Пам'ятний знак на честь 100-річчя заснування товариства "Січ" в с. Завалля Снятинського району, 2000 р.

Важливою віхою національного відродження в Галичині було створення у 1900 р. в селі Завалля на Снятинщині першого в краї молодіжного спортивно-військового товариства "Січ", яке заснував відомий громадсько-політичний діяч Кирило Трильовський. Це товариство, як і молодіжні організації "Сокіл" та "Пласт", стали популярними серед української молоді. Пізніше їх учасники, маючи належну військову підготовку, поповнили ряди УСС та створеної в 1918 році Української Галицької Армії (УГА).

Відрадно, що на честь 100-річчя від заснування першої "Січі" у Галичині в покутському селі Завалля було відкрито пам'ятний знак. У м. Коломия збереглася і впорядкована могила Кирила Трильовського, також встановлено пам'ятник роботи скульптора Володимира Одрехівського — погруддя "Січового Батька". Цікаво, що на знак визнання ораторського мистецтва, українським послам, визначним політикам Кирилу Трильовському та Юліану Романчуку в австрійському парламенті (Відень) встановлено бронзові бюсти.

Не дивлячись на поразку УГА в українсько-польській війні, національно-патріотичні організації "Пласту" в умовах польсь-

кої окупації активно взялися за відновлення могил січових стрільців та вояків УГА з метою збереження їх для наступних поколінь. Першими було упорядковано стрілецькі могили на горі Маківка — це здійснили пластуни Львівського та Стрийського кошів (1921 р.). На військовому цвинтарі молоді патріоти встановили хрест з написом: "Тут спочивають Українські Січові Стрільці, що загинули за Україну в місяці маю 1915 р. Український Пласт, 12–13.VIII.1921 р." Практично в усіх містах Галичини свідома українська молодь здійснювала догляд за військовими могилами та брала активну участь в акціях вшанування пам'яті загиблих у національно-визвольній боротьбі. Тернопільські пластуни насипали стрілецькі могили на місцях боїв УГА на г. Лисоня і р. Стрипа.

1927 р. у Львові з метою опіки над могилами українських вояків, що загинули у I-й світовій та визвольних війнах 1914–1920 рр., було створено "Товариство охорони воєнних могил", яке мало 32 філії в Галичині. Особливо активно працювала філія в м. Станіславі, зокрема, за сприяння організації "Пласт", в кількості від 100 до 250 молодих патріотів, які на місцевому цвинтарі впорядкували, облицювали понад 150

*Мітинг жителів м. Станіслава на підтримку проголошеної у Львові ЗУНР. Листопад 1918 р.
Світлина з колекції З. Жеребецького. Публікується вперше*

могил і встановили на них поіменно кам'яні хрести воякам УСС-УГА.

Як видно з переліку, стрільці УСС та УГА, поховані в Станіславі, походили з різних населених пунктів не лише Галичини, але й Буковини, Закарпаття, Великої України. Переважно це були вихідці з сіл. Разом з рядовими стрільцями було поховано частину стрілецької старшини — старших стрільців, вістунів, хорунжих, полковників. Серед них був і молодий офіцер, хорунжий УСС-УГА, учасник визвольних змагань за Україну Степан Сміх. Він закінчив гімназію у Коломиї, 1915 р. вступив до легіону українських січових стрільців. З листопада 1915 р., у чотириденній битві з військами царської Росії в Семиківцях на Тернопільщині був важко поранений. Після лікування в Мукачеві його призначили вістуном, а потім — десятником до польової пошти у Пісочній. У цей час він склав іспит на вишкіл у коші УСС, де був підвищений у званні до хорунжого.

Навесні 1919 року добровільно пішов з сотнею на фронт під Львів. Як командант чети Першої бригади УСС воював в районі

Городка і брав участь у наступі на Судову Вишню. 17 березня 1919 р. був важко поранений в обидві ноги.

Помер 14 квітня від ран в станіславській лікарні. Поховали його 16 квітня 1919 року.

Поховання було знищено у 60-х роках разом з іншими могилами героїв УГА. На могилі з надгробним хрестом був напис: "Хорунжий Степан Сміх 14/4, 1919".

З 1960-х років цей цвинтар почав планомірно руйнуватися радянською владою. 27 лютого 1980 р. міськвиконком прийняв рішення за №84 про закриття кладовища. Проти руйнування могил виступили письменник Степан Пушик, члени Товариства охорони пам'яток історії та культури П. Арсенич, М. Головатий, художник М. Канюс, які писали скарги у міськвиконком і облвиконком. Їх підтримали науковці В. Грабовецький, Лариса Крушельницька (онука письменника Антона Крушельницького зі Львова). Та, на жаль, вдалося врятувати лише декілька могил українських діячів. Всі могили УСС-УГА були зруйновані, і цвинтар було перетворено у Меморіальний

сквер. Окремі захоронення перенесли на цвинтар до Чукалівки.

Лише на Зелені свята 18 червня 1989 р. з ініціативи Української Греко-Католицької Церкви, яка почала виходити з підпілля, за участю отців М. Сімкайла, А. Кияка, членів Української Гельсинської Спілки, незважаючи на заборону влади, відбулася перша панахида біля зруйнованих могил УСС-УГА, а потім і віче під гаслами: “Україні — самостійність!”, “Волю — Українській Католицькій Церкві!”

1990 р. могили УСС та УГА було відновлено. На них встановили однораменні латинські хрести без написів, вилиті з бетону.

Для вшанування пам'яті учасників національно-визвольних змагань за волю України, на колишньому міському цвинтарі (нині Меморіальний сквер по вул. Незалежності, 40а) 2002 року збудовано та освячено каплицю, де на стелах викарбувано імена 147-х січових стрільців та вояків УГА.

ЗУНР присвячено чимало монографічних досліджень, узагальнюючих праць, конкретних наукових розвідок з тих чи інших аспектів її історії. Проте поза увагою дослідників залишилось відображення у джерелах, пам'ятках історії та культури тих суспільно-політичних, соціально-економічних, державотворчих, національно-культурних процесів, що мали місце в державі. Лише принагідно деякі дослідники лаконічно констатують факти вшанування пам'яті окремих

Освячення стрілецьких могил УСС та УГА в Меморіальному сквері м. Івано-Франківська — колишньому першому міському цвинтарі на вул. Незалежності

Каплиця в меморіальному сквері, м. Івано-Франківськ

подій, діячів ЗУНР, Української Галицької Армії (УГА), що загалом не відповідає стану увічнення подій того часу.

Практично у кожному місті Галичини, де діяли повітові національні ради ЗУНР, місцеві краєзнавці вже давно встановили їх іменний склад, місця розташування. Однак дослідникам рідного краю треба ще чимало попрацювати для встановлення місць захоронення діячів ЗУНР, вояків УГА, які захищали державу від польських завойовників у 1918–1919 рр.

Ця проблема вже одержала реальну державну підтримку — про це свідчить Указ Президента України Віктора Ющенка від 16 травня 2005 року “Про увічнення пам'яті видатних діячів Української Народної Республіки та Західно-Української Республіки”.

В останні роки з ініціативи українських патріотичних організацій, за підтримки держадміністрацій зроблено чимало для вшанування історії ЗУНР, насамперед, в її колишніх столицях — містах Львові та Станіславі (нині — Івано-Франківськ). Першою була встановлена меморіальна дошка на честь проголошення ЗУНР у Львові на будинку колишнього Народного Дому, де в листопаді 1918 р. розміщувався штаб українського повстання, а згодом засідала Українська Національна Рада (УНРада) — парламент держави.

Могила Лева Бачинського у меморіальному сквері м. Івано-Франківська

1971 р. бульдозерами було зруйновано стрілецькі могили на Янівському цвинтарі у Львові. Дивом вціліли могили двох керівників національно-визвольних змагань: Командуючого УГА Мирона Тарнавського та першого президента Тимчасового Державного Секретаріату ЗУНР (уряду — Авт.) Костя Левицького. Нині меморіал провідників ЗУНР повністю відновлений і займає чільне місце в некрополі героїв визвольних змагань українського народу.

За більшовицького режиму робилося все, щоб знищити в пам'яті народу героїчні сторінки боротьби за незалежність. Імена діячів ЗУНР можна було згадувати лише з епітетами “буржуазний

Лев Бачинський

націоналіст”, “зрадник народу”, а їхні могили намагались стерти з лиця землі. Так сталося у м.Івано-Франківську з могилою віце-президента ЗУНР Левка Бачинського, якого було урочисто поховано у квітні 1930 р. на міському цвинтарі Станіслава. В радянські часи кладовище було пограбовано, а вцілілі рештки перевезено на Чукалівський цвинтар. Серед них і останки Л. Бачинського. Лише з утвердженням незалежної України їх знову повернули на попереднє місце захоронення у меморіальному сквері. Іменем Левка Бачинського названо одну із центральних вулиць Івано-Франківська. В липні 1997 р. на її першому будинку було урочисто відкрито художньо-меморіальну дошку з таким написом: “Вулиця названа на честь видатного громадсько-політичного діяча, віце-президента ЗУНР, посла до парламенту Відня, доктора Лева Бачинського”.

За останні роки на честь політичних, громадських діячів ЗУНР в Івано-Франківську (колишньому Станіславі — тимчасовій столиці держави у першій половині 1919 р.) — перейменовано цілу низку вулиць: Січових стрільців, Михайла Грушевського, Дмитра Вітовського, Симона Петлюри, Мирона Тарнавського, Євгена Петрушевича, Костя Левицького, Івана Мирона, Івана Макуха та ін.

Будинок дирекції залізниць в Станіславі, де в 1919 р. перебували міністерства Державного Секретаріату ЗУНР (вул. Грюнвальдська, 11)

Будинок колишнього Станіславського окружного суду, де в 1919 р. перебували установи Державного Секретаріату ЗУНР (вул. Сахарова, 15)

Один з найкращих пам'ятників на честь ЗУНР в Україні було урочисто відкрито в Івано-Франківську на вул. Грюндвальській, біля колишнього будинку Уряду ЗУНР 1 листопада 2003 року. Гранітний монумент з бронзовими барельєфами видатних діячів ЗУНР Євгена Петрушевича, Костя Левицького, Лева Бачинського і Дмитра Вітовського встановлено на відзначення столиці ЗУНР в Станіславі та ухвали Української Національної Ради 3 січня 1991 року про Злуку ЗУНР з УНР (скульптор Володимир Довбенюк). Пам'ятник збудовано за ініціативою та за кошти патріота і педагога з Прикарпаття п.Володимира Войцюка. Історичну довідку підготував автор ідеї проекту, історик-краєзнавець Богдан Гаврилів, який запропонував і місце для його встановлення.

Івано-Франківськ має чимало будівель та визначних місць, що безпосередньо пов'язані з історією ЗУНР. Дотепер пам'ятний знак встановлено лише на колишньому готелі "Австрія" (нині — Народний Дім по вул. Шевченка, 1), де з 2 січня 1919 року засідала Українська Національна Рада. Тут працювали президент УНРади Є. Петрушевич та його заступник Л. Бачинський. У готелі, на шляху до еміграції, зупинялися у лютому 1919 року керівники Української Народної Республіки: В. Винниченко, Головний отаман С. Петлюра, а 5-8 квітня того ж року — М. Грушевський.

На меморіальній дошці, встановленій у 1999 році, викарбувані слова: "В цьому будинку 3 січня 1919 р. на засіданні Української Національної Ради була прийнята ухвала про Злуку Західноукраїнської Народної

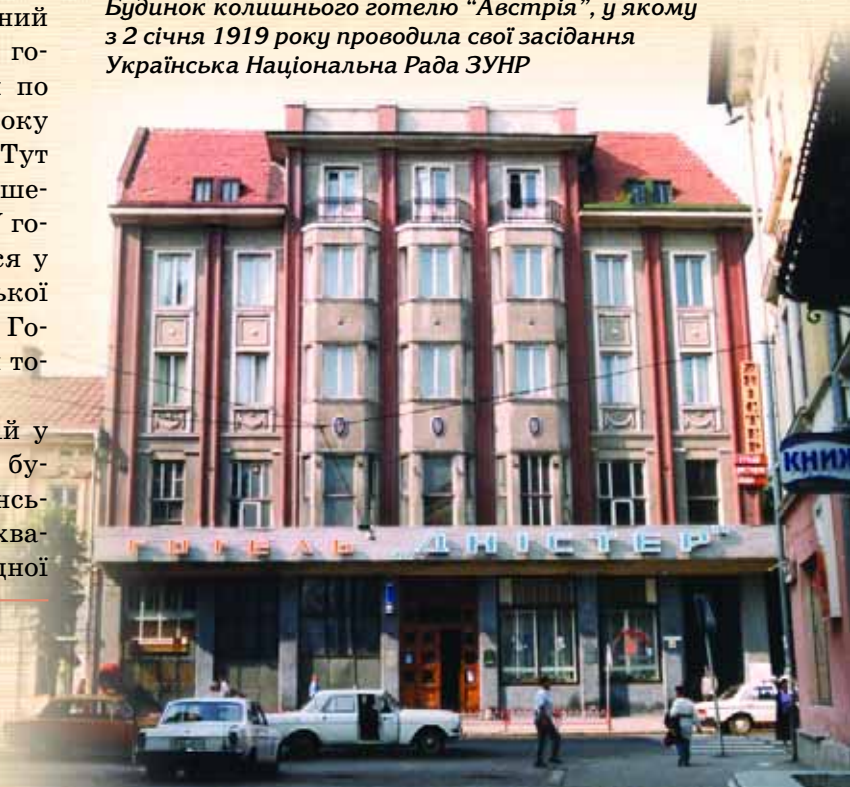
Республіки (ЗУНР) з Українською Народною Республікою (УНР). 22 січня 1919 р. в Києві відбулося урочисте об'єднання в одну суверенну державу — Українську Народну Республіку".

З діяльністю державних структур у Станіславі пов'язані також будівля Народного Дому (вул. Чорновола, 22), де виступали політичні діячі Л. Цегельський, д-р Л.Бачинський, та зал театру Монюшки (нині Івано-Франківської філармонії), де у березні 1919 року відбувся з'їзд Селянсько-робітничого союзу.

Найбільше визначних місць в обласному центрі пов'язано з життям і діяльністю організатора і керівника збройного повстання у м. Львові 1 листопада 1918 року — Дмитра Вітовського. З 1899 року він навчався у Станіславській гімназії (нині — морфологічний корпус медичного університету на майдані А.Шептицького), проживав у бурсі св.Миколая (будинок №9 на сьогоднішній вулиці В. Чорновола).

Свого часу великого розголосу в Галичині набула політична подія, пов'язана з убивством 1908 року намісника Галичини і польського графа А.Потоцького українським студентом Мирославом Січинським. Двадцятирічне ув'язнення останній відбував у Станіславській тюрмі "Діброва", будівлі якої збереглися до наших днів на вул. В. Чорновола, навпроти стадіону "Рух". Саме звідси молодий український патріот Дмитро Вітовський організував у 1911 р. безпрецедентну втечу М. Січинського. Ними встановлено, що світловий сигнал охоронцям тюрми про початок втечі було подано

Будинок колишнього готелю "Австрія", у якому з 2 січня 1919 року проводила свої засідання Українська Національна Рада ЗУНР

Пам'ятник на честь 85-річчя ЗУНР, встановлений у м. Івано-Франківську 1 листопада 2003 р.

з балкону приватного будинку, який зберігся на вул. Матейка, 27.

Цікаво, що в будівлях колишньої Станіславської тюрми "Діброва" під час ЗУНР містився Кіш УСС, які залишили про себе напис на каплиці, що не збереглася. У 1920 році тут розміщалася юнацька школа армії УНР. Курсанти перед виїздом зі Станіслава мали зустріч з відомим генералом М. Омеляновичем-Павленком.

Ми назвали далеко не всі місця перебування Д. Вітовського у Станіславі, деякі з них, сподіваємося, в майбутньому будуть відзначені меморіально. Нині про його революційну і національно-культурну діяльність розповідає експозиція Музею Визвольних змагань, який було відкрито 14 жовтня 1997 року в Івано-Франківську на вул. генерала Мирона Тарнавського. Віримо, що незабаром в обласному центрі буде споруджено і пам'ятник полковнику Д. Вітовському. За його основу можна було б взяти проект,

розроблений відомим українським скульптором Михайлом Бринським, уродженцем с. Долина Тлумацького району.

З біографії скульптора відомо, що 1909–1912 рр. він навчався у Відні у Вищій художньо-промисловій школі. Під час I Світової війни М. Бринський (1883–1957) повертається до Галичини й добровільно вступає в УСС. Пізніше, у Львові, він як художник розробляє герб для УНР "Малий Тризуб", а в період ЗУНР виготовляє скульптурний портрет та проект пам'ятника воєнному міністру Д. Вітовському.

Лише в період незалежності України широка громадськість краю змогла дізнатись про подробиці вшанування пам'яті Д. Вітовського у Німеччині.

14 серпня 1919 року українська громада в Берліні організувала урочисті похорони полковника Д. Вітовського і четаря Ю. Чучмана, які загинули в авіакатастрофі. Вони поверталися з Парижу, де брали участь у засіданні "Міжсоюзної Комісії для заключення перемир'я між Польщею і Україною". У церкві Св. Ядвіги лежали на високих катафалках дві однакові металеві домовини українських патріотів, накриті малиновими козацькими китайками з вишитим золотом українським

Пам'ятник Д. Вітовському в с. Підгороддя Рогатинського р-у

Пам'ятник стрільцям УГА в Рогатині

гербом. Були також дві козацькі шапки, шаблі і полковницька булава Д. Вітовського. Їх поховали на центральному цвинтарі тимчасово, сподіваючись, що з часом їх останки буде перевезено на рідну землю. Але цей час настав не скоро. Лише 1 листопада 2002 року на Личаківському цвинтарі у Львові українська громада урочисто провела перепоховання урн з прахом Є. Петрушевича, Д. Вітовського, Ю. Чучмана, встановивши на їхніх могилах пам'ятні дошки.

Одними з перших пам'ятників Д. Вітовському в Галичині є пам'ятний знак стрільцям УСС-УГА та скульптура військового міністра ЗУНР у с. Підгороддя біля Рогатина, встановлена на початку 90-х років, у період національного відродження. До речі, в самому Рогатині дивом уцілів унікальний пам'ятник 1929–1930 років січовим стрільцям УГА, полеглим у польсько-українській війні 1918–1919 рр. Автор пам'ятника на міському цвинтарі — Роман Грицай. Під час спорудження пам'ятника могилу полеглих героїв УГА відвідував відомий український письменник Богдан Лепкий.

Помітною подією в житті прикарпатського краю стало урочисте відкриття 2 листопада 1997 р. пам'ятника Д. Вітовському в його рідному селі Медусі Галицького району, приурочене до 79-ї річниці проголошення ЗУНР. Гранітний пам'ятник на досить

високому мистецькому рівні виготовлено з матеріалів Львівської кераміко-скульптурної фабрики. Автором монументу є львівський скульптор Петро Штаєр.

До когорти українських військових діячів періоду ЗУНР треба віднести добре ім'я головнокомандувача УГА генерала Мирона Тарнавського, який у січні 1919 року в Станіславі звернувся до Державного Секретаріату військових справ і особисто Дмитра Вітовського з наміром служити українській державі.

Після поразки визвольних змагань та польського полону М. Тарнавський з кінця 1920 року і до смерті, 1938 р., проживав на Львівщині. Похорони генерала М. Тарнавського у Львові перетворилися на маніфестацію десятків тисяч галичан в умовах польської окупації. На щастя, могили генерала М. Тарнавського та голови уряду ЗУНР доктора К. Левицького на Янівському цвинтарі залишилися неушкодженими. Щоправда, поруч у 1971 році бульдозерами були зруйновані стрілецькі могили. Лише після проголошення Незалежності України вдячні львів'яни відновили ці могили українських патріотів, а земляки з Бродщини відкрили пам'ятник генералу М. Тарнавському та встановили на фасаді бродівської гімназії імені Івана Труша, де він навчався, пам'ятну дошку на його честь.

Ще один пам'ятник, присвячений річниці ЗУНР, встановлено й урочисто освячено 1997 р. вже на Івано-Франківщині, в селі Луквиця Богородчанського району. Тут, на місцевому цвинтарі, було відкрито

Музей визвольних змагань Прикарпатського краю у м. Івано-Франківську

Пам'ятник на могилі міністра ЗУНР М. Мартинця в с. Луквиця Богородчанського р-ну

надмогильний пам'ятник Михайлові Мартинцю, міністрові земельних справ уряду ЗУНР, розстріляному 10 червня 1919 р. польськими окупантами у Небилівському лісі (Калуський повіт).

Трохи раніше, 1 листопада 1993 р., до 75-річчя ЗУНР у м. Тлумачі на одному з будинків, де жив міністр внутрішніх справ ЗУНР Іван Макух, встановлено художньо-меморіальну дошку (автор Святослав Шевага).

За останнє десятиріччя меморіальний літопис Галичини поповнився цілою низкою нових пам'ятних знаків на честь подій та діячів ЗУНР. Серед них — пам'ятник

суспільно-політичному діячу ЗУНР Левові Бачинському (1872–1930) та пам'ятний знак на місці будинку, в якому він народився у с. Серафінці Городенківського району (скульптор І.Яшан, 1992); меморіальна дошка на місці проведення віча на честь проголошення ЗУНР в селищі Кути (ратуша) Косівського району; меморіальна дошка генералові УГА Осипові Микитці (1874–1920) в с. Заланів Рогатинського району; меморіальна дошка й барельєф політичному та військовому діячеві, організатору Листопадового чину у Львові (1918), Дмитру Палієву у с.Перевозець Калуського району та ін.

Таким є основний, але далеко не повний, перелік меморіального літопису ЗУНР. Адже ж у період національного відродження практично в кожному галицькому селі насипані традиційні стрілецькі могили, які увінчуються хрестами і зазвичай доповнюються стелами з викарбуваними іменами односельчан — учасників бойових дій УСС-УГА.

Сподіваємося, що цей меморіальний літопис буде продовжений і примножений, а на відзнаку історичної дати державотворення в Україні ми ще не раз уклонимося борцям за її волю.

Меморіальна дошка і будинок міністра І. Макуха в м. Тлумач

